

Archeologische monumentenzorg in 2010

door Alexander Jager

Langdurig is de Nederlandse archeologie gekenmerkt door onderzoek waarbij binnen bepaalde onderzoeksprogramma's culturen, perioden en vindplaatsen systematisch werden onderzocht. Hierdoor is een enorm kennisbestand van het Nederlandse bodemarchief opgebouwd en is het wetenschappelijke en cultuurhistorische belang ervan duidelijk aangetoond. Het behoud van dit bodemarchief is onder druk komen te staan door de groot-schalige ruimtelijke ontwikkelingen vanaf de late jaren tachtig in de vorige eeuw. Als reactie hierop heeft de archeologische vakwereld van Nederland aansluiting gezocht bij Europese initiatieven op dit gebied, om een strategie te ontwikkelen hoe hierop gereageerd moet worden. Als uitkomst is de nadruk komen te liggen op behoud van vindplaatsen en invoering van het verstoordersprincipe: degene die baat heeft bij destructie van archeologische resten in de bodem dient documentatie ervan te bekostigen. De gemeente Kampen sluit aan bij deze vorm van archeologische monumentenzorg.

Eén van de grootste problemen waar archeologie mee worstelt, is het aantonen van het belang van sporen en objecten zolang deze zich in de bodem bevinden. Indien dergelijke bodemrestanten van wetenschappelijke waarde zijn, spreken we van een monument of vindplaats. De waarde voor wetenschap en cultuurhistorie van een dergelijk monument moet blijken uit gaafheid, informatiewaarde en zeldzaamheid. Deze inzichten worden verkregen door opgraven, wat destructie van (een deel van) de vindplaats betekent. Wanneer een monumentale waarde wordt toegekend aan een vindplaats dan worden dus criteria gehanteerd die pas bij gravend onderzoek getoetst kunnen worden. De praktijk leert dat geen twee vindplaatsen exact hetzelfde zijn, maar dat algemene bescherming ervan meestal terecht is. Tegenover het ene onderzochte monument met magere resultaten staat een ander met een grote hoeveelheid sporen en objecten. Het geheel van bodemrestanten in de gemeente Kampen vormt een rijke, maar eindige

informatiebron. Wanneer behoud van een vindplaats in de grond niet mogelijk is, dan kan door middel van een opgraving behoud van de informatie plaatsvinden in gedocumenteerde vorm, inclusief het bewaren van een reeks relevante objecten. De voorkeur, vanuit wetenschappelijke en cultuurhistorische optiek, gaat uiteraard uit naar behoud in de bodem. Het nastreven van dit behoud is dan ook een van de kerntaken van de huidige archeologische monumentenzorg en vertaalt zich in de begeleiding van ruimtelijke projecten. Ook dit jaar zijn er diverse ingrepen gedaan die de kennis van het onzichtbare bodemarchief weer vergroten.

Stationslocatie Kampen-Zuid

Volgens planning rijden in 2012 treinen over de Hanzelijn, de tweehonderd kilometer lange spoorlijn tussen Lelystad en Zwolle, waar nu de laatste hand aan wordt gelegd. Langs het traject komen twee nieuwe haltes, te Kampen en te Dronten. De stationslocatie van Kampen verrijst aan de zuidzijde van de stad. Aansluitend op de nieuwe infrastructuur ontwikkelt de gemeente het gebied rondom de stationslocatie, thans een weide, tot een nieuwe stadswijk. Dit betekent de transformatie van een ongeveer 33 hectare groot gebied. Voorafgaand aan de planrealisatie is dit gebied getoetst op archeologische waarden door een team van de firma BAAC door middel van een verkennend booronderzoek. De resultaten van dit onderzoek zijn weergegeven in een rapportage. Op grond van dit onderzoek is voor het aspect archeologie een beleidsadvieskaart opgesteld met een visuele vertaling van de aangetroffen waarden.

Met behulp van het verkennend onderzoek is aangetoond dat de pleistoceen (laat-pleistoceen: 120.000 - 10.200 jaar geleden) ondergrond reliëf bezit op basis waarvan aanwezigheid van prehistorische resten wordt vermoed. De pleistocene ondergrond bestaat uit een zanddek dat gevormd is tijdens de laatste fase van de jongste ijstijd. De wind had vrij spel en verplaatste enorme zandmassa's, die nu als een massief dek in de ondergrond aanwezig zijn. Door klimaatsverbetering ontstond vegetatie op het zanddek, dat daardoor als bodemlaag fixeerde, waardoor in het aldus ontstane landschap bewoning door de mens mogelijk werd. De klimaatsverandering deed ook het peil van de zeespiegel stijgen, waardoor laaggelegen gebiedsdelen verdronken, met op den duur veenvorming tot gevolg. Het oprukkende veen belemmerde bewoning in een groot deel van het gebied van de huidige Gemeente Kampen tot ongeveer 950 na Christus, toen kleinschalig het begin van permanente bewoning inzette. De afzettingen met eventuele

resten van menselijke bewoning op het pleistocene dek worden tot de jongere periode van het Holoceen (10.200 jaar geleden tot heden) gerekend. Met behulp van historische bronnen kan een redelijke inschatting worden gemaakt waar vindplaatsen uit de middeleeuwen en de periode daarna aanwezig zijn. Voor prehistorische locaties is archeologisch onderzoek vereist. Dit onderzoek start met het opsporen van reliëf, omdat daarmee de hoogstgelegen delen getraceerd kunnen worden, die de beste vestigingsmogelijkheden boden.

Op grond van het booronderzoek zijn locaties met hoge en middelmatige verwachting voor resten uit deze periode aangewezen. In het noordoostelijke deel van het plangebied bevindt zich mogelijk een huisstede met bewoningsresten uit de late middeleeuwen; dit object geldt als een locatie met een hoge archeologische waarde. De oostelijke grens van het plangebied wordt gevormd door het dijktracé Venedijk-Slaper, dat eveneens een hoge archeologische waarde bezit, maar eigenlijk algemeen van cultuurhistorische waarde is. De locatie met de vermoedelijke resten van de middeleeuwse huisstede wordt opgenomen in een groenaanleg; het dijktracé is in gebruik als weg. Naar de steentijdlocaties is een vervolgonderzoek gepland in de vorm van een karterend booronderzoek.

Doorsnede van een historische dijk bij Ramspol

In verband met de verbreding van de N50 is een nieuwe brug gepland over het Ramsdiep. Op de planlocatie van het bruggenhoofd op Kamper grondgebied is een historisch dijkfragment aanwezig. Door de gemeente is aan Infrateam N50 Ramspol de documentatie van dit dijkrestant opgedragen als voorwaarde voor de planvorming. De bouwondernemer heeft ADC Archeo-Projecten ingehuurd voor het documentatiewerk. In het plangebied van ongeveer 2,5 hectare zijn drie proefsleuven aangelegd met een totale oppervlakte van 385 vierkante meter. Eén sleuf verschaft een dwarsdoorsnede van de dijk. De andere sleuven tonen de bodemopbouw van een strook grond, binnen- en buitendijks, lineair aansluitend op de sleuf door het waterkerend lichaam.

Het plangebied is in het kustgebied van het Kampereiland gelegen. In de 19de eeuw was de planlocatie nog water. Ten zuiden hiervan bevond zich het eiland Ramspol, dat met een ongeveer 1523 meter lange krib verbonden was met het vasteland, het Buitenraas van het Kampereiland. Op den duur viel het gebied rondom Ramspol droog en realiseerde men er in 1933/34 een polder door de aanleg van een dijk, die aan de basis 9 meter breed was en 1,2 meter hoog. De kruin bevond zich op 1,35 meter +NAP. De nieuwe

Profiel van de door werkzaamheden bij Ramspol doorsneden dijk. Foto: Alexander Jager.

aanwas werd de Willem Meijerpolder genoemd. In 1941/42 vond in het kader van een dijkaanpassing een verhoging van de dijk in het plangebied plaats. De dijk bereikte nu een hoogte van 1.9 meter +NAP bij een basisbreedte van ongeveer 21 meter.

De dijk is opgeworpen op een natuurlijke ondergrond, gevormd door sediment van de IJssel en de nabijgelegen geul. De ondergrond past qua bodemopbouw bij die van het Kampereiland.

Door de documentatie van het profiel is voldoende informatie verzameld van dit dijklichaam. Omdat er geen indicaties zijn die wijzen op een afwijkende opbouw, volstaat een profiel voor het dijksegment in het plangebied dat vrijgegeven kan worden voor realisatie van de nieuwbouw. Het afgetopte dijkrestant is thans opgenomen in het zandplateau dat de ondergrond vormt voor het bruggenhoofd.

Buitenkerk

Vanaf de late middeleeuwen is de Buitenkerk, samen met de Bovenkerk en het Raadhuis, bepalend geweest voor het silhouet van de stad. Eeuwenlang

Opgraving bij de toren van de Buitenkerk met restanten van een onvoldoende geruimd kerkhof.
Foto: Alexander Jager.

hebben de Kampenaren goed op deze gebouwen gepast, al vergde dat veel onderhoud. In 2010 vond weer volop restauratiewerk aan de Buitenkerk plaats, waarbij ook de grond werd geroerd vanwege verbetering van de funderingen. In verband met deze herstelwerkzaamheden zijn gaten gegraven bij de buitenmuren. Inpandig zijn vergelijkbare gaten gegraven bij de zuilen. Tijdens het graafwerk langs de buitenmuur is in vrijwel alle gaten antropogeen botmateriaal tevoorschijn gekomen. Bij de graafwerkzaamheden in het interieur is, nabij een pilaar in de zuidelijke rij, de tweede vanaf de toren, eveneens menselijk skeletmateriaal aangetroffen. De uitgeworpen grond met botmateriaal is apart gezet. Enig los botmateriaal is verzameld. De resten die diep genoeg lagen zijn blijven zitten.

Het betreft overblijfselen van een onvoldoende geruimd kerkhof, waarvan restanten oneerbiedig in de aanvulgrond zijn opgenomen. Hierbij is waarschijnlijk met een hark gespit waardoor concentraties zijn ontstaan van de grotere botten (pijpbenderen, schedels, heupbotten). Het gefragmenteerde karakter van het botmateriaal duidt er op dat de betreffende aanvulgrond

enkele keren verspit is. Bij deze gelegenheid zijn de opgewoelde botresten passend herbegraven.

Ijsseldelta-Zuid

Het grootste plangebied ooit in de gemeente Kampen vormt het project Ijsseldelta-Zuid, een meer dan achthonderd hectare groot terrein, dat ingeklemd ligt tussen het Drontermeer en de IJssel. De planvorming omvat de herinrichting van het gebied, waaronder de aanleg van een kanaal en een woonwijk inclusief voorzieningen. Het hiermee gepaard gaande grondverzet vormt een bedreiging voor de eventueel in de ondergrond aanwezige archeologische restanten. Daarom dient voorafgaand aan deze werkzaamheden archeologisch onderzoek te worden uitgevoerd. Voor dit enorme plangebied gelden dezelfde uitgangspunten als bij de stationslocatie. In het holocene dek, dat hier gevormd is door de Zuiderzee en de IJssel, bevinden zich diverse middeleeuwse en jongere vindplaatsen. Langs het segment aan de Zwartendijk in het plangebied is bijvoorbeeld een reeks terpen aanwezig en de Nieuwendijk bevat mogelijk resten van een sluis. Onder het holocene dek van klei- en veenlagen bevindt zich een afgedekt pleistoceen landschap bestaande uit dekzand en rivierduinen.

Hoewel er globaal inzicht bestaat in de diepteligging en morfologie van dit pleistocene landschap, is er aanvullende informatie nodig om het bestaande gespecificeerde verwachtingsmodel, gebaseerd op de gemeentelijke archeologische waardenkaart, verder aan te scherpen voor wat betreft de verwachtingen voor prehistorische vindplaatsen. In dit kader is van oktober 2009 tot april 2010 een geofysisch onderzoek uitgevoerd met behulp van grondradar door de firma GT Frontline, waarbij de morfologie van het pleistocene landschap in beeld is gebracht.

Het plangebied is met behulp van grondradar grotendeels vlakdekkend onderzocht, waarbij de laagopbouw globaal (veen-klei-zand) driedimensionaal is vastgelegd. Zuiderzee en IJssel hebben hun sporen in het landschap nagelaten en verdelen het plangebied in een drietal deelzones. Uit het radaronderzoek komt deze driedeling duidelijk naar voren. In het westelijk deel is mariene invloed duidelijk aanwezig. Tijdens de middeleeuwen is het pleistocene dekzand in dit deel door getijdenwerking geërodeerd en afgevlakt. Ook veroorzaakte de zee in de late middeleeuwen een inbraakgeul, de Enk, die zich herhaaldelijk uitbreidde en maar moeilijk te bedijken viel. Ouder is de fluviatiele invloed in het oostelijk deel, waar fossiele stroomgeulen aanwezig zijn van waaruit de hier aanwezige rivierduinen mede

zijn ontstaan. Over de intactheid van deze rivierduinen kan met de huidige gegevens nog weinig met zekerheid worden afgeleid. De westelijke en oostelijke zone worden gescheiden door een gebied waar de invloed van rivier en zee minder groot is geweest. In dit middendeel vertoont de top van het pleistocene dekzand nog een belangrijke mate van intactheid.

Naar de gaafheid en het reliëf van het pleistocene dekzand en de rivierduinen moet nog een verkennend booronderzoek plaatsvinden, waarbij de gegevens van het radaronderzoek en gegevens van eerder booronderzoek behulpzaam kunnen zijn. Het doel van dit verkennend onderzoek is om een aangescherpt en gedetailleerd verwachtingsmodel ten aanzien van het pleistocene landschap op te stellen en locaties aan te duiden waar op het dekzand en de rivierduinen archeologische vindplaatsen aanwezig kunnen zijn. Aansluitend hierop dient een kartering te worden uitgevoerd, om na te gaan of vindplaatsen daadwerkelijk aanwezig zijn. In het vervolgonderzoek krijgen ook de historische vondstlocaties - voor zover nodig - de eerste aandacht.

Spijkerboersweg 7 in De Zande

Het landschap ten westen van de stad Kampen is een markant poldergebied. Een van deze polders is Kamperveen, dat uit drie buurtschappen bestaat, waarvan De Zande er een is. Vanouds is Kamperveen tegen wateroverlast beveiligd door dijken. Het zuidoostelijke deel van het dijksysteem rondom Kamperveen wordt gevormd door de Spijkerboersweg, die tot De Zande behoort. In het verleden bezweek dit dijksegment herhaaldelijk door instromend rivierwater vanuit de landen van Zalk, getuige de vele kolken die deze weg zijn kronkelend verloop hebben gegeven. De IJssel heeft dan ook geregeld slib in de omgeving van de planlocatie afgezet. De boerderijen langs de Spijkerboersweg bevinden zich aan de Kamperveense kant. Eén daarvan is Spijkerboersweg 7, een terp die het toponiem 'Zwanepol' draagt.

In 2010 is de schuur achter het woonhuis gesloopt om plaats te maken voor nieuwbouw. In de bouwput kon de opbouw van de terp worden bekeken. Op een ondergrond van donkergeel zand bevindt zich een veenpakket van ongeveer 120 centimeter, dat vrij egaal afgedekt is met een 11 centimeter dik, licht grijsblauw kleilaagje. Deze fluviatiele sliblaag vormde de natuurlijke ondergrond voor de boer die hier de terp heeft opgeworpen. Het opgeworpen aardlichaam bestaat uit een ongeveer 80 centimeter donker grijsblauwe menglaag van humeuze klei, veen en klei, afgedekt door een ongeveer 105 centimeter dikke bouwvoor, bestaande uit grijze klei. Er zijn nau-

Een doorsnede van het terplichaam van Spijkerboersweg 7 in De Zande. Foto: Alexander Jager.

welijks aanwijzingen verkregen voor het tijdstip van aanleg van de terp. Het geringe vondstmateriaal uit onverstoorde context is ondateerbaar. In 1635 wordt een zekere Wijcher op den Swaenepol vermeld.¹ De gesloopte schuur had muren van rode bakstenen met een afmeting van ongeveer 21 x 4.5 x 11.5 centimeter. De met fijngemalen specie gemetselde stenen maken geen oude indruk. De schuur was overigens gefundeerd op aangepunte grenen palen die niet diep in de grond waren gedreven om de zandlaag te bereiken. Veel stevigheid kunnen ze niet hebben geboden, en het verdwenen bouwwerk was dan ook voortdurend onderhevig aan scheurvorming.

Buckhorst

Ten zuiden van Zalk nabij de IJssel ligt het terrein Buckhorst. Vroeger stond hier het enige middeleeuwse kasteel op het grondgebied van de gemeente, namelijk de havezate Buckhorst. De grachtenstructuur uit de kasteeltijd is nog globaal herkenbaar, evenals het lanenpatroon. Het meerdere malen verbouwde adelhuis maakte in de 19de eeuw plaats voor een boerderij, die sinds een aantal jaren geen agrarische functie meer heeft. Al geruime tijd

is een projectteam actief om deze locatie opnieuw in te richten met een riant landhuis met bijgebouwen en tuinaanleg. Uitgangspunt voor het ontwerp zijn de historische landschappelijke structuren en de archeologische status van het terrein, want dit is een van drie archeologische rijksmonumenten in de gemeente. De monumentale status van het oude landgoed legt aan de ruimtelijke ontwikkeling weliswaar beperkingen op, maar vormt tegelijkertijd een uitdaging, omdat het ontwerp één van de projecten is waar de gemeente bij betrokken is in het kader van Nationaal Landschap IJsseldelta. In de nota Ruimte is de IJsseldelta door het Rijk aangegeven als Nationaal Landschap, een gebied met (inter-)nationaal zeldzame of unieke landschapskwaliteiten en, in samenhang hiermee, bijzondere natuurlijke en recreatieve mogelijkheden. Het landgoed Buckhorst vormt een van de - vele - elementen waaraan het Nationaal Landschap IJsseldelta zijn cultuurhistorische identiteit ontleent.

De bodemresten van het kasteel Buckhorst en de relevante historische bronnen houden de herinnering levend aan een geslacht dat van bijzondere betekenis geweest is voor Zalk en het omliggende gebied. Het tijdstip waarop de familie Van Buckhorst zich hier gevestigd heeft is, evenals het tijdstip van de aanleg van het kasteel, niet bekend.

Op de oudste afbeeldingen van het kasteelcomplex door A. de Haen (1729) en C. Pronk (1730) vertoont zich een rechthoekig hoofdgebouw met een kanteling. Dit moet het oudste onderdeel van het gebouwencomplex zijn. Het kasteel duikt in 1224 voor het eerst op in de bronnen. De toenmalige kasteelheer en zijn zoon waren samen met andere edelen in opstand gekomen tegen de bisschop van Utrecht. De kerkvorst won dit conflict en liet 'de toren' van Buckhorst in brand steken. Nadien herstelde de band tussen de heer van Buckhorst en de bisschop zich en verkreeg de edelman in 1230 toestemming tot herbouw. Mogelijk is hierbij een deel van het oude kasteel behouden gebleven. Het gaat om een rechthoekig gebouw, waarvan de ouderdom mogelijk teruggaat tot de 11de eeuw.

In 1093 trad een zekere Bernhard van Buckhorst op als getuige voor de bisschop, toen deze de schenking van de kerk te Zwolle aan de kanunniken te Deventer bevestigde. Later traden andere leden van de familie op als getuigen bij juridische aangelegenheden; hun positie kan worden afgeleid uit de aanduiding *liberi* (vrijen). Dit betekent dat zij ten opzichte van het landsheerlijke gezag een onafhankelijke positie innamen; zij verrichtten wel diensten voor de bisschop, maar er was geen leenverband. Deze autonomie duidt op een oude rechtspositie. Aanvankelijk, voor zover de bronnen

terugreiken, beschikten de Van Buckhorsten over allodiale rechten op een deel van hun erfgoed.

De oude rechtspositie, de vermelding in 1093 en de vondst van een bouwfragment van tufsteen bij een verbouwing van de boerderij in 1973 zijn aanwijzingen dat het kasteel mogelijk al in de 11de eeuw bestond. Dit gebouw moet een zaalbouw geweest zijn, een rechthoekig kasteel met muren van natuursteen, in dit geval tufsteen. Aanwezigheid van een jongere variant is ook mogelijk; het kasteel bezat in dat geval muren van bakstenen en dan is er sprake van een zaaltoren. Het oudste gebouwdeel op de prenten van

Abraham de Haen. Het huis Bockhorst. 1729.

1729/1730 was voorzien van een weergang en vormt de kern van het kasteel. In 1422 werd ten zuiden van het weerganghuis een bijna even grote vleugel toegevoegd. Het kasteelcomplex maakte vervolgens een hele reeks van verbouwingen en uitbreidingen door tot het kasteel, op een paar bijgebouwen na, in 1840 werd gesloopt. De bijgebouwen gingen tussen 1903 en 1933 tegen de vlakke, op één gebouwtje na, dat als boeren-

woning diende. Bij de vernieuwing van de boerderij in 1973 verdween ook dit object, het laatste bovengrondse bouwwerk van het kasteel.

Sinds 1978 is het kasteelterrein een van rijkswege beschermd archeologisch monument. Het gehele gebouwencomplex werd omgeven door een stelsel van grachten. De monumentenlocatie meet ongeveer 130/135 bij 75/80 meter. In verband met de herinrichting is een inventariserend veldonderzoek uitgevoerd, waarbij gekozen is voor non-destructieve onderzoeken door middel van een grondradar- en weerstandsmeting in combinatie met controleboringen. Het uitgangspunt is behoud van de kasteelresten en eventuele andere waardevolle archeologische sporen bij de planontwikkeling. Een reconstructie van het kasteelcomplex is vereist om resten hiervan te kunnen ontzien bij de planrealisatie. Het door RAAP uitgevoerde onderzoek heeft duidelijk resten van het kasteelcomplex op een ondergrond van afzettingen van de IJssel kunnen aantonen. Andere waardevolle archeologische resten zijn niet aangetroffen. De met behulp van het veldonderzoek verkregen gegevens zullen als uitgangspunt worden gebruikt voor de herinrichting, zodat te zijner tijd een riant landhuis kan verrijzen op het voor-

malige kasteelterrein, waarbij de bodemrestanten van de havezate Buckhorst beschermd blijven.

Literatuur

- Kalisvaart, C.C. en F.R.P.M. Miedema, Kampen. *Plangebied Polder Broeken en Maten. Bureauonderzoek en inventariserend booronderzoek (verkennende fase)*. BAAC rapport V-09.0333, juni 2010.
- Ridder, J.A.A. de, *Door de dijk tussen brug en balgstuw. Een inventariserend veldonderzoek in de vorm van proefsleuven te Ramspol, gemeente Kampen*. ADC ArcheoProjecten, rapport 2367, 2010.
- Roest, D.v.d., en G. Hobson, *Geofysisch onderzoek Bypass Kampen*. GT Frontline Archeo, 2010.
- Warning, S. en M. Jordanov, *Plangebied Havezaterrein Buckhorst, Zalk, gemeente Kampen. Archeologisch vooronderzoek: een inventariserend veldonderzoek*. RAAP Archeologisch Adviesbureau. RAAP-rapport 2062, 23 juni 2010.

Noten

1. Schilder, K., *Het waterschapsboek van Kamperveen. Deel III, 1628-1684*. Kampen 1990.